

چکیده

بازاریکی از عناصر اصلی شهر ایرانی و به مثابه قلب تپنده آن بوده است. بازار نه تنها محل داد و ستد و مبادلات کالا بوده، بلکه فضایی جهت شکل‌گیری ارتباطات اجتماعی و نیز مکانی برای تصمیم‌گیری‌های جمعی حیاتی در مواقع لزوم بوده است. دگر دسی و تغییر ماهوی در بخش‌های اقتصادی و معیشتی از یک طرف و ورود اتومبیل به عرصه‌های شهری، موجبات از هم گسیختگی کالبدی بازار و در بعضی موارد نابودی کامل آن را فراهم

نمود. بازار سنتی شهر کازرون که روزگاری به خاطر صنایع دستی و محلی از اعتبار برخوردار بوده در گذر زمان با فرازونشیب‌های فراوانی مواجه شده ولی، کماکان به حیات خود ادامه می‌دهد. این نوشتار مروری است بر نقش و جایگاه بازار کازرون و سیر تحول آن از گذشته تا امروز.

واژه‌های کلیدی: بازار سنتی، صنایع دستی، تحول کالبدی، کازرون.

۱- مقدمه

بازار فضایی است که در آن کالاهایی برای فروش یا تولید و عرضه می‌شود و محل تجمع و اغلب مسیری ارتباطی نیز است. (سلطان زاده، ۱۳۶۵: ۲۸۳) بازار ایرانی با ویژگی‌های خود همیشه زبانزد جهانیان بوده و نام آن به همه زبان‌های جهان درآمده است. (پیرنیا، ۱۳۷۲: ۱۱۹) بازار از جنبه‌های مختلف قابل مطالعه و بررسی است: از نظر اقتصادی، بازار محلی برای داد و ستد و بازرگانی است. بگونه‌ای که مردم از تمام نقاط شهر و مناطق اطراف به آنجا مراجعه نموده و به خرید و فروش محصولات می‌پرداخته‌اند. از جنبه اجتماعی، بازار قلب شهر ایرانی است. (شفقی، سیروس: ۵۳) چرا که محل تجمع گروه‌ها و اقشار گوناگون بوده است. بازار در امتداد مسجد جامع ساخته شده و محلی برای اجتماع مردم بوده است. بازار معمولاً نقطه ثقلی جهت موافقت یا مخالفت جمعی با حکومت‌ها بوده است. از نظر فرم، بازارها را می‌توان به دو نوع تقسیم کرد: نخست، بازارهای مسقف که عمدتاً در امتداد مسجد جامع ساخته شده و نهایتاً به دروازه‌های شهر ختم می‌گردید. (شفقی، ۱۳۸۰: ۲۸) دوم، بازارهای بدون سقف که گاهاً در فضاهایی باز جهت داد و ستد تشکیل می‌شده است و بیشتر جنبه موقتی داشته‌اند. اهالی کازرون از گذشته به دلیل قرار داشتن این شهر بر سر راه‌های بازرگانی و همچنین فراوانی محصولات کشاورزی، دامی و صنایع دستی به شغل بازرگانی اشتغال داشته و با مرکز بزرگ تجاری در ارتباط بوده‌اند با این وجود بازار کازرون شکوه و عظمت گذشته خود را از دست داده که دلایل زیادی را می‌توان بر این امر مترتب دانست.

۲- موقعیت جغرافیایی و وجه تسمیه کازرون

کازرون یکی از شهرهای جنوب غربی استان فارس است. در فاصله ۱۵۰ کیلومتری شهر شیراز و ۱۸۰ کیلومتری بوشهر قرار دارد. وجه تسمیه کازرون، از گازران و گازرون گرفته شده است زیرا در زمان دیلمیان که

بازار سنتی کازرون از گذشته تا امروز

دکتر علی سلطانی

دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز

بهنام مغانی رحیمی

کارخانه‌های پارچه بافی در کازرون پارچه‌های (توزی و دبیک) را می‌بافت و صادر می‌نمود دوازده هزار گازر یعنی شویندگان الیاف کتان در این شهر زندگی می‌کردند و به همین جهت این شهر به شهر گازران یعنی شهر گازرها معروف شده بود که نام گازران در بعضی متون به صورت گازران و کازران آمده است. گازران در تلفظ به صورت گازرون و کازرون تحریف یافت و اکنون نام کازرون باقی مانده است. (مظفریان، ۱۳۷۳: ۴۳)

۳- موقعیت ارتباطی کازرون و تأثیر آن بر بازار

بازار شهرهای بازرگانی و تولید کننده محصولات دستی ایران مظهري است از بنیادهای مدنی شهر و ندان که در طول قرون متمادی موجودیت یافته است. (فلامکی، ۱۳۶۵: ۱۳۵) منطقه کازرون از دوره ایلام و هخامنشی در مسیر جاده شاهی که راه اصلی تجارت بود قرار داشت و در سده‌های اولیه اسلامی نیز شهری بزرگ و آباد بوده است مقدسی این شهر را (دمیاط عجم) خوانده است. (همان: ۴۴) این شهر از دیرباز یکی از شهرهای مهم فارس و حتی ایران محسوب می‌شده است. این شهر به سبب قرار گرفتن در چهار راه ارتباطی و نقطه اتصال استانهای فارس، خوزستان و بوشهر به همدیگر و همچنین بدلیل فراوانی محصولات کشاورزی، دامی و صنایع دستی از اهمیت و رونق خاصی برخوردار بوده است. آنچه روشن است این است که قبل از ساخت راه آهن سراسری جنوب (که شهرهای مهمی چون شیراز و بوشهر در آن نادیده گرفته شدند) بوشهر به عنوان مهمترین بندر تجاری ایران نقش مهمی در تجارت ایران داشته است. در این میان شهر کازرون به عنوان نقطه اتصال بوشهر به سایر نواحی ایران دارای موقعیت ممتازی بوده است. ساخت راه آهن سراسری به طرف خوزستان و مطرح شدن بندرعباس به عنوان مهمترین بندر تجاری ایران در چند دهه اخیر باعث شد که شهر بوشهر موقعیت ممتاز تجاری خود را از دست بدهد و بالطبع شهر کازرون نیز از این واقعیت متأثر شده و موجب ایجاد رکود تجاری آن فراهم گردید. با این حال بازرگانان این شهر هنوز در اقصی نقاط کشور به بازرگانی و تجارت مشغول می‌باشند و بازار این شهر نیز با فراز و نشیب‌های گسترده‌ای که پشت سر گذارده کماکان به حیات خود ادامه می‌دهد.

۴- نقش و اهمیت بازار کازرون در گذشته

کازرون از سده چهارم تا دهم هجری مرکزیت دو سلسله مهم مرشدیه و بلبانیه بوده، بنابراین دارای خانقاه‌ها و اماکن متبرکه پررونقی در نزدیکی بازار بوده که در سراسر دنیای اسلام آن روزگار از چین تا مصر شعباتی داشته است. صدقات و نذورات بسیاری در این شهر گرد می‌آمد و برای غریبان، مسافران و نیازمندان و پرورش عالمان و هنرمندان صرف می‌شد. همچنین مدرسه فلسفی اخلاقی علامه دوانی در سده دهم هجری فلسفه ایران اسلامی را تا چند سده پس از خود متأثر ساخت. (مظفریان، ۱۳۷۳: ۱۱۲)

مهمترین بخش بازار، بخش قیصریه یا پارچه فروشان است که بخش گسترده‌ای از بازار را به خود اختصاص داده است. هر چه از میدان شهدا (مرکز شهر) فاصله می‌گیریم عملکرد بازار نیز تغییر می‌یابد. بخش‌های جدیدی مانند مجتمع تجاری برلیان در این بازار ساخته شده که به عرضه محصولات لوکس بهداشتی و غیره می‌پردازد. بعد از بازار پارچه فروشان که مهمترین بخش بازار نیز به شمار می‌رود به بازار تشک دوزان و لحاف دوزان می‌رسیم. بعد از این به بخش جدا افتاده بازار (بوسیله خیابان) یعنی بازار تجاران نزدیک می‌شویم که تولیدات آن بیشتر در رفع نیازمندیهای کشاورزان و روستاییان به کار می‌رود. در این بازار کالاهایی مانند صندوق‌های چوبی، خربال و غیره و عرضه می‌شود. به طور کلی می‌توان گفت که بخش گسترده‌ای از بازار جنبه عمده فروش داشته و در حقیقت به تأمین نیازهای داخلی شهر و ناحیه پیرمونی مشغول است. در گذشته از میان محصولات تولیدی، بافندگی و منسوجات بازار کازرون از چنان اهمیتی برخوردار بوده که شهرت آن به فراتر از مرزهای ایران می‌رسیده است. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع به بررسی جزئی‌تر این محصول پرداخته می‌شود.

یافتگی

کازرون از دیرباز یکی از مراکز پر رونق صنایع کارگاهی ایران به شمار می‌آمده است. شهرت محصولات و سرآورده‌های کارگاهی آن از جمله پارچه کتانی از مرزهای کشور ایران گذشته به اقصی نقاط جهان رسیده است. یاقوت جموی در معجم البلدان می‌گوید: از نظر صنعت پارچه بافی کازرون، چون (دمیاط) مصر بوده و در روز دوهزار درهم مالیات می‌پرداخته است. استخری نیز در الصالک و المعالک آورده است که: از کازرون پارچه کتانی، برمی‌خیزد که از آن به همه جهان می‌برند. (استخری، ۱۳۶۸: ۱۱۷) تجارت توری، در شهر کازرون چنان بود که دولت سرمایه به کارخانه‌های بافندگی می‌داد و آب کاری زاهیان را که خاصیت قلبی داشت و خالصه امیر یارس بود، در اختیار هنرمندان و صنعت کاران می‌گذاشت و آن‌ها حسن آماده در اختیار دولت می‌گذاشتند و دیگر آنکه عدلهای توری را فروشندهگان مارگ و علامت می‌زدند و رقم می‌نهادند چنان که مورد اعتماد خریداران بود و پارچه‌های توری را همچنان باز نگه داشته می‌فروختند و دست به دست تا شهرهای دور، مانند بغداد و دمشق می‌رفتند و شاشمرده خرید و فروش می‌شد تا جایی که می‌گوید:

وقت بود که شروازی پارچه کازرونی، به ده دست برقی و ناگشاده خط
بیخ عرضه می‌کرد و به سود باز می‌خریدند. (ابن بطین، ۱۳۲۳: ۱۴۹)

استاد یارنولد از پارچه دیبکی کازرون نام می‌برد و می‌گوید: این پارچه‌های توری و دیبکی یا دیبلی، کازرون را همچنان بلند آوازه ساخته بود که همانند تیغ پمانی و مشک تار، جامه کازرون را همه می‌شناختند و به عنوان هدیه به دربار سلاطین و بزرگان می‌فرستادند. (مظفریان، ۱۳۷۳: ۴۴) از دیگر محصولات مهم این بازار می‌توان از سفال‌سازی، سمدالی، گیوه دوزی، ضرب سنگ و غیره را نام برد که به خاطر اقبال کلام از بررسی یکایک آنها خودداری می‌شود.

جهانگردان در بازدید از کازرون به نکته‌های جانبی توجهی نداشته‌اند. به عنوان مثال نوردن - هرمان که در سال (۱۹۲۵) میلادی از ایران بازدید کرده می‌گوید: در بازار کازرون دکان کفالتی زیاد بود. کفشهایی از پارچه‌های شطرنجی و کرباس سفید که اغلب روی آنها گل‌دوزی شده و با بند محکم چرمی به میج بسته می‌شود و پاشنه هم ندارد. دکانهای فستایی در این بازار جانب توجه است و لاشه‌های گوسفند و بز در حوضچه‌هایی از کاشی آبی گذاشته شده و روی آنها را با شاخه‌هایی از برگ سبز پوشانیده بودند و فواره میان حوضچه‌ها نیز با ملایمت روی لاشه‌های گوشت تازه آب می‌افشاند. (نوردن، هرمان، ۱۳۵۶: ۷۱) غلامرضا انصاف‌پور از قول نوردن می‌نویسد: در شهر کازرون از لذت شستشو در حمام‌های عمومی برخورداران شدم. حمام بخار ایرانی یکی از هدایایی است که از طرف ایران به دنیای غرب اهدا شده است. وسایل و تشکیلات حمام عمومی کازرون عیناً مثل حمام‌های بخار ترکی در شهرهای اروپایی بود با این تفاوت که در کازرون سکوهایی کاش بیرون حمام با مدتی که از پشم شتر تهیه می‌شود مفروش است و در قسمت بخار حمام، ساریان، قاضیچی و ناچر معتبر در کنار هم می‌نشینند و اختلاف طبقاتی مطرح نیست و گاه هم به نشانه درستی دستی محکم به پشت هم می‌زنند. (انصاف‌پور، ۱۳۶۳: ۳۱)

۵- موقعیت بازار در شهر کازرون

بازارهای سنتی در امتداد جاده‌های منتهی به شهر و با توجه به شرایط جغرافیایی و فرهنگی شهری که آن را در برمی‌گرفته ساخته می‌شده است. (جباری، ۱۳۷۹: ۲۲) بازار سنتی مسقف کازرون در کنار میدان شهدا و در میان بفاع مشربک چند امامزاده توراتی و مسجد و حمام قدیمی قرار گرفته است. موقعیت بازار بگونه‌ای است که می‌توان گفت: تقریباً در مرکز شهر کازرون واقع شده است به همین خاطر ساکنان این شهر از امتیاز دسترسی مناسب به این بازار برخوردار می‌باشند. موقعیت مناسب مرکزی، قیمت مناسب کالاهای عرضه شده در این بازار و استقبال شهروندان کازرونی و همچنین روستاییان و عشایر منطقه باعث شده که این بازار از رونق خوبی برخوردار باشد. روستاییان و عشایر منطقه هنوز ترجیح می‌دهند که مایحتاج خود را از این بازار تأمین نمایند به همین خاطر بخشی از بازار در راستای جویگویی به مایحتاج روستاییان و عشایر منطقه درآمده است.

۶- عملکرد بازار

در این بازار نمی‌توان تکبکی اساسی بین مشاغل و اصناف قائل بود. به عبارت دیگر در اکثر بخش‌های بازار افلاک مشابه به طور گسترده عرضه می‌شود. مناره‌های عطاری، پارچه فروشی، پوشاک، بقالی، سمساری، کفش فروشی، فنای، کالاهای لوکس، لوازم خانگی و ساختمانی، طلا فروشی، لوازم بهداشتی، کفش دوزی، چینی آلات و ظروف منزل، دولچه دوزی و غیره در این بازار دیده می‌شود. با این حال هر قسمت از بازار بیشتر به عرضه محصول خاصی می‌پردازد. به عنوان مثال راسته‌ای که در کنار میدان شهدا و به طرف مشرق امتداد یافته بیشتر به عرضه کفش می‌پردازد.

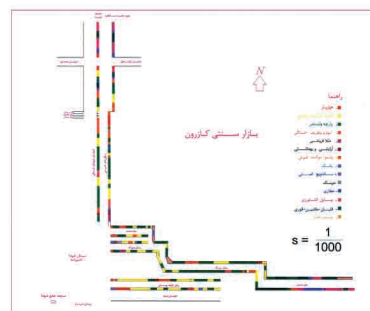
ستد به خیابانهای جدید منتقل می‌گردد. صنایع سنتی بازار کازرون از جمله بافندگی، گیوه‌دوزی، نمدمالی، دولچه دوزی و غیره روبه اضمحلال رفته و کالاهای جدید جایگزین آنها می‌گردد. امروزه فقط تعداد اندکی از صنایع سنتی با حجمی محدود به فعالیت خود ادامه می‌دهند که شاغلین آنها را نیز بیشتر افراد کهنسال تشکیل می‌دهند. بی‌جهت نیست که از آن همه صدای آواز خوانان نمدمال و گردش مشتریان و هیاهوی جاززان خبری نیست.

۹- نتیجه گیری

بازار شهر کازرون در گذشته به خاطر قرار داشتن این شهر در مسیرهای ارتباطی مهم و همچنین فراوانی محصولات کشاورزی، دامی و صنایع دستی از رونق قابل توجهی برخوردار بوده است. ورود اتومبیل و نیاز به فضاهای وسیعتر جهت آمد و شد، علاوه بر از هم گسیختگی کالبدی بازار، باعث انتقال مغازه‌ها و عناصر تجاری به کنار خیابانها، میدان‌ها و چهارراهها گردید. همچنین انحراف جاده شیراز-اهواز و دورافتادن این شهر از مسیر این جاده و نیز مطرح شدن بندرعباس به عنوان مهمترین بندرتجاری ایران در چنددهه اخیر و همچنین احداث راه‌آهن به طرف خوزستان، موجبات از رونق افتادن بندرشهر را فراهم ساخت. به تبع آن شهرکازرون نیز به عنوان نقطه اتصال این شهر لطمات گسترده‌ای را متحمل گردید که از بازتاب‌های آن، از رونق افتادن بازار سنتی کازرون است.

۱۰- منابع و مأخذ

- ۱- ابن بلخی، فارسنامه، ۱۳۴۳، به اهتمام گای لیسترانج، دنبای کتاب، تهران.
- ۲- استخری، المسالک والممالک، ۱۳۶۸، چاپ قاهره.
- ۳- انصاف پور، غلامرضا، ۱۳۶۳، ایران و ایرانی، زوار، تهران.
- ۴- پیرنیا، محمدرکیم، ۱۳۷۲، آشنایی با معماری اسلامی ایران، دانشگاه علم و صنعت.
- ۵- جباری، مینا، ۱۳۷۹، همیشه بازار، انتشارات آگاه.
- ۶- سلطان زاده، حسین، ۱۳۶۵، بازارها در شهرهای ایران، از کتاب شهرهای ایران جلد ۲، گردآورنده محمد یوسف کیانی.
- ۷- شفق سیروس، ۱۳۸۱، جغرافیای اصفهان، دانشگاه اصفهان.
- ۸- شفق سیروس، ۱۳۸۰، تحلیل فضایی-کالبدی بازار اصفهان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۰.
- ۹- شفق سیروس، ۱۳۷۸، مقدمه‌ای بر شناخت شهرهای اسلامی، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۱۰- صداقت کیش، جمشید، ۱۳۶۵، تاریخچه صنعت گیوه‌دوزی در ایران، نشریه بخش تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز.
- ۱۱- عقیلی، عبدالله، ۱۳۶۱، فردوس المرشدیه، مجله آینده، شماره ۸.
- ۱۲- قلامکی، محمدمنصور، ۱۳۶۵، باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی، دانشگاه تهران.
- ۱۳- مظفریان، منوچهر، ۱۳۷۳، کازرون در آینه فرهنگ ایران، نوید شیراز.
- ۱۴- منصور، علی، ۱۳۷۶، تحلیل جغرافیایی جاذبه‌های توریستی شهرستان کازرون، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا.
- ۱۵- نظریان، اصغر، ۱۳۷۴، جغرافیای شهری ایران، پیام نور.
- ۱۶- نوردن، هرمان، ۱۳۵۶، زیر آسمان ایران، سمین سمعی، دانشگاه تهران.

نگاره ۱: بازار سنتی کازرون

۷- خصیصه‌های معماری بازار کازرون

در شهر ایرانی، فضای بازار تنها به داد و ستد و بازرگانی اختصاص نداشت بلکه به عنوان شاهراه حیاتی شهر، حتی برخی از عناصر مهم شهری را در خود جای می‌داد. (نظریان، اصغر، ۱۳۷۴: ۲۷) یعنی بین مراکز مهم سه گانه مذهبی، اقتصادی و سیاسی پیوند فضایی ایجاد کرده بود. (شفقی، سیروس، ۱۳۸۱: ۳۸) بازار از طریق مساجد و تکیه‌ها در مذهب شرکت می‌کرده و از طریق مدارس سنت خود را آموزش می‌داده و در قهوه خانه‌ها آن را با دیگران در میان می‌گذارده است. از طریق آذین‌بندی در جشن‌های ملی و اعیاد مذهبی حضور می‌یافته است. (جباری، مینا، ۱۳۷۹: ۱۵۳) عناصری مانند مدرسه، حمام، مسجد جامع و غیره در ارتباط با بازار شکل گرفته و به حیات خود ادامه می‌دادند و گاه تأمین هزینه بعضی از این عناصر مانند مدرسه از مغازه‌های وقفی بازار صورت می‌گرفته است. در بازار کازرون نیز این موضوع مصداق داشته، بگونه‌ای که مسجد و حمام قدیمی در جوار بازار شکل گرفته است. همچنین وجود چند امامزاده و حوزه علمیه در کنار بازار، عظمت و شکوهی کم‌نظیر به این مجموعه اعطا نموده است. بازار کازرون از نوع بازار طولی راسته‌ای است که از یک سو از میدان شهدا تا امامزاده حمزه و از سوی دیگر از میدان شهدا تا حوزه علمیه صالحیه امتداد یافته است. در معماری بازار کازرون بجای خطوط راست و زوایای قائم از دایره، گنبد، سمبل و قوس آسمان استفاده شده که درون‌گرایی را القا می‌کند. بازار کازرون همچنین دارای بارانداز بوده که علاوه بر اینکه ورودی بازار محسوب می‌شده، بازارها را به هم مرتبط و عمل تخلیه بار را نیز برعهده داشت است. این بنا که از تعدادی چارطاقی مانند مهره‌های تسبیح در کنار هم ساخته شده بود در دوره پهلوی تخریب شده است. مصالح به کار رفته در این بازار عمدتاً از گچ و سنگ بوده و سقف آن نیز در بیشتر قسمت‌های بازار فلزی و به صورت شیروانی ساخته شده است. البته در بخش‌هایی از بازار سقف به صورت گنبدی و با تهویه‌ای مناسب ساخته شده است.

۸- تحول تاریخی بازار کازرون و سیمای امروز

در دوره پهلوی گرایش به سمت تجدد و مدرنیزاسیون موجب تغییرات گسترده‌ای در ساخت کالبدی و عملکرد بازار می‌شود. این تغییرات به نوبه خود دگرگونی قابل توجهی را در عرضه و تقاضا موجب می‌شود. صنایع، کالاهای و نیازهای جدیدی مطرح می‌گردند. کالاهای لوکس و جدید جایگزین کالاهای سنتی کشور شده و با ورود اتومبیل، ساختار شهرها دگرگون و بازار دچار از هم گسیختگی کالبدی می‌شود. در این فرآیند بخش عمده‌ای از داد و